

prof. dr hab. Maria Czerepaniak-Walczak
Uniwersytet Szczeciński

Recenzja
rozprawy doktorskiej
mgr Pauliny Dawid

pt: Życie oraz działalność społeczno-pedagogiczna Romany Pachuckiej (1886-1964)

napisanej pod kierunkiem Prof. UAM dr hab. Edyty Głowackiej-Sobiech

oraz dr Agnieszki Kozłowskiej

na Wydziale Studiów Edukacyjnych UAM

Poznań 2025, ss, 235 + streszczenia i Bibliografia

Uwagi wstępne

Bogactwo i różnorodność doświadczeń polskiej oświaty, formalnej i nieformalnej stanowi wciąż otwarte wyzwanie poznawcze, którego podjęcie się jest pokusą i zobowiązaniem pedagogów. Wydobywanie z archiwów i ludzkiej pamięci przykładów zmagania i osiągnięć osób i grup zaangażowanych w walkę o prawa człowieka poprzez edukację jest tyleż atrakcyjne (subiektywnie) co niezbędne z punktu widzenia nauki. Badania te, ze względu na swoją specyfikę, siłą rzeczy, wykraczają poza epistemologię jednej dyscypliny, a nawet jednej dziedziny. Wymagają gotowości wychodzenia poza „kod kulturowy” jednego warsztatu badawczego, odwagi sięgania po nieznane wcześniej, zwłaszcza osobom na początku drogi badawczej, radzenia sobie z niepewnością i pokusami uproszczeń. Przykładem takiego właśnie otwartego, odważnego i zdyscyplinowanego podejścia do odkrywania społecznych, oświatowych, naukowych oraz publicystycznych doświadczeń w odmiennych kontekstach politycznych w dziejach Polski jest rozprawa doktorska mgr Pauliny Dawid napisana pod kierunkiem Prof. UAM dr hab. Edyty Głowackiej-Sobiech oraz dr Agnieszki Kozłowskiej w Laboratorium Historii Wychowania XIX i XX wieku.

Jest to wielowątkowa i wielokontekstowa naukowa opowieść biograficzna o jednej z „siłaczek”, która zmagająca się z doświadczaną opresją polityczną, społeczną, obyczajową jakiej doświadczały ambitne, niepokorne, buntownicze kobiety w każdym z pięciu okresów życia kobiet na ziemiach polskich. Te pięć okresów to czas wspólny, społeczny (okres zaborów, I wojna światowa, niepodległa II Rzeczpospolita, II wojna światowa oraz PRL) a jednocześnie czas osobistych cykli życia (dzieciństwo, dorastanie, młodość, dojrzałość i starość). Takie właśnie okresy i specyficzne dla nich doświadczenia zbiorowe i osobiste są przedstawione na przykładzie życia i pracy Romany Pachuckiej (1886-1964) - polskiej nauczycielki, patriotki, działaczki społecznej, bojowniczką o prawa kobiet oraz publicystki.

Na podkreślenie zasługuje to, że rozprawa nie jest po prostu biografią tej niezwyklej Osoby, ale jest przykładem pedagogiki zaangażowanej, to znaczy zorientowanej nie tylko na opisywanie świata, ale także w jego zmienianie. W rozprawie zamieszczone są przykłady – dowody osobistego zaangażowania mgr Pauliny Dawid w praktyczne podtrzymywanie pamięci o Romanie Pachuckiej.

W tej interesującej i ważnej poznawczo rozprawie, jak pisze doktorantka: cel badań wyznacza pedagogika „(edukacja, oraz emancypacja przez edukację), natomiast metodologię, ze względu na badania archiwalne wyznacza historia” (s. 10) .

Ocena struktury dysertacji

Rozprawa ma logiczną i spójną merytorycznie strukturę. Doktorantka zastosowała kryterium chronologiczno-przedmiotowe, co umożliwiło jej wydobyć szczególnych osiągnięć dr Romany Pachuckiej w poszczególnych etapach jej życia i działalności, w określonych kontekstach historycznych i społecznych. Tytuł rozprawy jednoznacznie wyznacza pole problemowe dysertacji – zakres poszukiwania źródeł, ich opisów i interpretacji.

Taka struktura: kontekst – biografia – działania oświatowe, społeczne i publicystyczne – spuścizna, co uwidocznione jest w zawartości treściowej poszczególnych rozdziałów umożliwia zrozumienie istoty i specyfiki znaczenia doświadczeń i osiągnięć dr R. Pachuckiej w i dla polskiej pedagogiki.

Rozprawę zamyka krótkie Zakończenie, w którym podkreślone są punkty krytyczne wyznaczające trajektorię doświadczeń życiowych, społecznych, publicystycznych i pedagogicznych Romany Pachuckiej.

Wprawdzie w rozprawie są liczne ilustracje dokumentów zastanych i wytworzonych (w tym autorskie fotografie) ale zastanawiam się, czy pracy nie wzbogaciłoby zamieszczenie w Aneksie tych (wybranych) źródeł, które nie zmieściły się w rozprawie. Ponadto, ponieważ wywiad był jedną z metod pozyskiwania danych o R. Pachuckiej (*Źródła wywołane – Oral history*) w Aneksie powinny być transkrypcje tych wywiadów, a co najmniej wybrane ich fragmenty.

Oryginalność rozprawy

Dysertacja jest oryginalnym przykładem zaangażowanych badań pedagogicznych zorientowanych na udokumentowanie znaczenia indywidualnych biografii w zmianie edukacji i oświaty. Tę oryginalność dostrzegam w następujących wymiarach: przedmiotowym (ontologicznym), metodologicznym (epistemologicznym) i prakseologicznym (użytecznym).

O przedmiotowej oryginalności świadczy podjęcie badania wielowątkowej i wielokontekstowej drogi życia i działalności dr Romany Pachuckiej, dzielnej kobiety, której emancypowanie się polegało na racjonalnym, krytycznym, odważnym i odpowiedzialnym wyzwaniu się z zewnętrznych opresji i radzeniu sobie z osobistymi ograniczeniami. Na szczególne podkreślenie zasługuje rzeczywista emancypacja Romany Pachuckiej, to znaczy jej wyzwolenie działania były zorientowane nie tylko na osobiste odrzucanie nacisków i ograniczeń, ale na zmianę systemu, który był ich źródłem. Była to emancypacja, która jest przykładem wielkiego humanistycznego i historycznego zadania uciskanych: wyzwolić siebie i zmienić swoich ciemnych.

Oryginalność epistemologiczna wyraża się umiejętnym doborze i konsekwentnym wykorzystaniu metod badań z różnych dyscyplin: historii, socjologii, pedagogiki oraz literaturoznawstwa i prasoznawstwa. Sporządzając biografię osoby autorka rozprawy przedstawiła szeroki kontekst historyczny, społeczny, polityczny w jakim żyła i działała Romana Pachucka oraz stan wiedzy i praktyk politycznych i obyczajowych w sferze oświaty i edukacji w każdym z etapów jej życia i pracy. Sporządzając monografię pedagogiczną doktorantka korzysta z szerokiego spektrum metod i technik badawczych z metodą biograficzną na podstawie źródeł archiwalnych, w tym pamiętników osoby, której biografia jest przedmiotem pracy oraz historii mówionej. Stosując tę metodę podąża za przesłaniem P. Bourdieu (*Spójna biografia jest w istocie iluzją. Nie ze względu na twórczy charakter pamięci*

czy też ciągłą reinterpretację minionych zdarzeń, lecz z uwagi na uwewnętrzniony przymus oraz kontekst, w jakim działa jednostka, które razem sprawiają, że tworząc narrację o swoim życiu, jednostka staje się nie tyle teoretykiem, ile ideologiem s. 7) do którego dodałabym, że także piszący biografię oraz udzielający wywiadu kieruje się swoimi wartościami w doborze informacji źródłowych.

Oryginalność prakseologiczna opiniowanej dysertacji uwidoczniła się w zaangażowaniu autorki rozprawy, która, poza przedstawieniem drogi życia, pracy i działalności społecznej dr Romany Pachuckiej i aktywnym upowszechnianiu wiedzy o doświadczeniach i osiągnięciach tej Osoby, podjęła działania na rzecz jej upamiętnienia. Dzięki tym działaniom Romana Pachucka przestaje być postacią z opowieści (nawet tych tworzonych na potrzeby wiedzy naukowej) ale ma swoje miejsce w przestrzeni społecznej – nazwę ulicy, nagrobek. To znacznie więcej niż książka na półce z nawet najbardziej interesującą i poruszającą biografią. Na ten efekt pracy Pauliny Dawid zwracam szczególną uwagę jako na przykład rzeczywistego integrowania poznania i zmiany w naukach o edukacji. Jest to bardzo ważny dowód łączenia wiedzy i działania w procesie badawczym.

Te trzy wymiary oryginalności są komplementarne, co podkreśla wartość naukową i praktyczną opiniowanej dysertacji.

Opinia o treści dysertacji

Treść rozprawy rozmieszczona jest w czterech rozdziałach. Ich tytuły wyraźnie wskazują co jest przedmiotem opisu, analizy i interpretacji.

W rozdziale 1. (*Edukacja kobiet w kontekście realiów oświatowych, społecznych, politycznych i kulturowych*) w syntetyczny sposób przedstawiony jest kontekst dorastania, młodości i dorosłości nabywania przez Romanę Pachucką doświadczeń społecznych i edukacyjnych. Jest to ważna część dysertacji bazująca na wykorzystanym piśmiennictwie naukowym, jednakże dostrzegam tu pewne drogi na skróty. Moją wątpliwość budzi treść ze s. 33: „Młodzież żeńska z terenów wiejskich jeszcze w latach 50. i 60. musiała rezygnować z dalszej edukacji, aby odbyć narzuconą przez rodzinę służbę domową w bogatszych domach. Celem tych praktyk miało być zdobycie niezbędnego doświadczenia do prowadzenia własnego gospodarstwa”. Służba w domach prywatnych, zwykle wysokich funkcjonariuszy politycznych, lekarzy, prawników i innych wolnych zawodów, polegała na byciu „gospożą” a nie na nabywaniu doświadczenia do prowadzenia własnego gospodarstwa. Jest to prawdopodobnie konsekwencja korzystania z jednego źródła: K. Stańczak-Wiślik, Perkowski P., Fidelis M., Klich-Kluczeńska B., *Kobiety w Polsce (1945-1989). Nowoczesność, równouprawnienie, komunizm*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2020. Dobrze byłoby bardziej krytycznie odczytywać cytowane źródła.

Zdaję sobie sprawę z tego, że badania archiwalne pochłaniały wiele czasu i uwagi, ale nie zwalnia to autorki rozprawy z takiego samego podejścia do piśmiennictwa naukowego. Dotyczy to piśmiennictwa dotyczącego edukacji w okresie II wojny światowej – podrozdział (1.3) napisany jest na podstawie jednego źródła: B. Pleśniarski, *Koncepcje oświaty powojennej w programach polskiej konspiracji 1939-1945*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982. Nie muszę dodawać, że dzieje polskiej oświaty w okresie okupacji jest przedmiotem wielu rozpraw i monografii.

Na marginesie dodam, że w okresie II wojny światowej część polskich ziem nazwano Generalnym Gubernatorstwem, nie Generalną Gubernią (s. 27).

Dobrze byłoby, gdyby treści te były krótko podsumowane z wydobyciem specyficznych warunków w każdym z wyodrębnionych okresów. Zaskakujące jest napisanie obszernego fragmentu

Drugi rozdział (*Romana Pachucka (1886-1964)*) jest udokumentowanym opisem życia i działalności bohaterce rozprawy. Treść jest bogato ilustrowana dokumentami źródłowymi. Nie wszystkie dane źródłowe są wyjaśnione. Na przykład: dlaczego „Nauczycielki kilka razy w tygodniu odwiedzały mieszkanie Pachuckich” (s. 42) oraz: „1 września 1905 roku Romana Pachucka rozpoczęła pracę w szkole P. Zofii Kudasiewicz przy ul. Koszykowej w Warszawie.” Czy była to praca równoległa do prowadzenia szkoły jednoklasowej? (s. 47).

W tym rozdziale doktorantka odstąpiła od przyjętego kryterium chronologiczno-przedmiotowego. Przyjęła inne ramy czasowe porządkowania danych biograficznych. Skupiła się na działalności społeczno-oświatowej w bardzo długim okresie (1910-1945) i w odmiennych warunkach historycznych, politycznych, społecznych i oświatowych, w tym w innych warunkach edukacji dziewcząt i kobiet. Mimo przyjętej cezury w rozdziale tym są też treści poświęcone życiu i pracy Romany Pachuckiej po 1945 r. (2.3.5. Gimnazjum Żeńskie im. Klaudyny Potockiej w Pułtuskach, to jest do 1948 roku (s. 104).

Nie jestem pewna, czy nie wkraść się błąd: na s. 40 jest napisane: „Romana Pachucka pobierała naukę na pensji żeńskiej Bronisławy Jastrzębowskiej przy ul. Marszałkowskiej 74 w Warszawie” a na s. 42: „Po chorobie wznowiła naukę, jednak w innej szkole (pokr. M.Cz-W). Wybór padł na pensję Bronisławy Jastrzębowskiej przy ulicy Marszałkowskiej 74 w Warszawie.”

Dla mnie szczególnie interesujący jest ten element biografii, który dotyczy studiów uniwersyteckich we Lwowie. Jest to ważna część historii edukacji akademickiej i feminizmu.

Trzeci rozdział rozprawy wypełniony jest treściami zawierającymi opisy dorobku i spuścizny dr Romany Pachuckiej (*Działalność publicystyczna i społeczno-edukacyjna Romany Pachuckiej*). W tym rozdziale Paulina Dawid wykorzystwała szerokie spektrum źródeł danych: pamiętniki R. Pachuckiej, dokumenty archiwalne w tym czasopisma z publikacjami R. Pachuckiej i o niej, wyodrębniła publikacje na temat edukacji dzieci i młodzieży (167-181) oraz adresowane głównie do dziewcząt i kobiet (s. 146-166). Omawia także treść powieści-moralitetu (*Górnym szlakiem. Kartki z życia Kobiety*, Warszawa, 1912).

Ten rozdział zawierający streszczenia tekstów publicystycznych o treściach odzwierciedlających zainteresowania i pasję Romany Pachuckiej w różnych etapach jej życia obrazuje wielowymiarowość jej dorobku oraz jego wagę z punktu widzenia budzenia podmiotowej świadomości kobiet i dziewcząt.

W czwartym rozdziale rozprawy zamieszczony jest opis, analiza i interpretacja bogatej spuścizny Romany Pachuckiej (*Dziedzictwo Romany Pachuckiej*). Zamieszczone są w nim wspomnienia uczennic w gimnazjach, w których pracowała bohaterka tej dysertacji oraz osób związanych z jej działalnością. Szkoda, że ta część dysertacji poprzedzona jest wprowadzeniem napisanym na podstawie jednego źródła (J. Nowak, *Spoleczne reguły pamiętania, antropologia pamięci zbiorowej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków, 2011) i uzupełnień o autorach (których prace dostępne są w języku polskim) z encyklopedii.

Ważne i interesujące treści tego rozdziału są w dalszej jego części. Są to opisy współczesnych działań upamiętniających tę Osobę i jej dzieła („Łódzki Szlak Kobiet”, renowacja nagrobka, nadanie nazwy ulicy). Treść tego rozdziału jest znakomitą dowodem pamięci długiego trwania, dzięki której przeszłość wzmacniająco oddziałuje na współczesność, a idee zrodzone i będące źródłem dążeń w przeszłości urzeczywistniają się współcześnie. Dlatego tak ważne jest dokumentowanie i naukowe analizowanie dorobku osób mało obecnych na kartach historii. W tym rozdziale uwidocznione jest łączenie pracy naukowej z działaniem społecznym, wykorzystywanie jej efektów do zmiany aktualnej sytuacji społecznej i oddziaływania na świadomość współczesnych.

Uwagi pod adresem redakcji pracy

Praca zredagowana jest ze starannością logiczną i poprawnością językową. Treść pracy wzbogacają fotografie i skany materiałów źródłowych. Na podkreślenie zasługuje rzetelny opis miejsc, w których znajdują się te ilustracje oraz daty dostępu do nich. Jednakże, mimo wartości i przejrzystości narracji autorka nie ustrzegła się banalnych stwierdzeń: „Pozycja kobiety w drugiej połowie XIX wieku na ziemiach pod zaborami, szczególnie w zaborze rosyjskim nie była korzystna.” (s. 13).

Są też zakłócenia w narracji: napisane w jednej linii: „Podczas pierwszego roku studiów uniwersyteckich zmarła babka Florentyna, która zarządzała całym gospodarstwem domowym rodziny Pachuckich. Semestr letni oraz wakacje w 1908 roku Romana spędziła na studiach w Paryżu.” (s.51).

Na s. 31 jest niedokończone zdanie: „Gdy partia komunistyczna doszła do władzy w 1947 roku wybory”, a na s. 10 brakuje dookreślenia cezury: „od upadku powstania styczniowego do I wojny światowej (1864- 1918). Powinno być: „od upadku powstania styczniowego do końca I wojny światowej (1864- 1918)”.

Potrzebne jest sprawdzenie źródła- przypis 116 (s. 31): E. C. Król, M. Walczak, *Na przełomie. Wspomnienia nauczycieli i uczniów z lat 1944-956.*, Instytut Badań Edukacyjnych **Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego**, Warszawa 1994, PTP nie miało i nie ma Instytutu badawczego.

Wprawdzie autorka powołuje się na źródło, ale sformułowanie: „Z pomocy oferowanej przez państwo nie mogły korzystać robotnice, którym nie przysługiwało prawo do płatnych urlopów” (s.32) wymaga dookreślenia – którym pracownikom nie przysługiwało to prawo.

Są też nieliczne potknięcia gramatyczne: „Ostatecznie kandydaturę unieważniono, ponieważ odnotowano, że nie Dulębianka opłacała podatków.” (s. 56)

Nieuważna numeracja rozdziałów – 1.1. s. 12 i s. 24 (1.3. s. 27)

Odrębną część uwag pod adresem redakcji stanowi wykorzystanie piśmiennictwa naukowego, w tym korzystanie ze źródeł pośrednich: s. 183 – książka Pierre’a Nory jest dostępna w języku polskim. Ponadto, niezachowana chronologia (s. 184) „Refleksje na temat pamięcią podjął również E. Durkheim 366, francuski socjolog i filozof. A przecież uczynił to wcześniej niż przywołani wyżej Maurice Halbwachs, Pierre Nora i Paul Ricoeur.

Inna uwaga pod adresem redakcji rozprawy odnosi się do Bibliografii. Moim zdaniem trzecim elementem Bibliografii są monografie, studia i rozprawy, a nie „Opracowania”.

Wskazane potknięcia redakcyjne nie wpływają na wartość merytoryczną dysertacji.

Uwagi końcowe

Rozprawa ma istotne znaczenie ze względu na wiedzę o twórcach i osiągnięciach polskiej pedagogiki. Wpisuje się w wypełnianie luki powstałej w efekcie afirmacji męskiego

bohaterstwa z pomijaniem roli kobiet w codzienności społecznej i edukacyjnej. Jest ważnym tekstem/głosem w dyskusji o roli kobiet w emancypacji społecznej i politycznej. Podkreśleniem, że działania nauczycielek i autorek tekstów publicystycznych miały i mają znaczenie nie tylko w poszerzaniu i pogłębianiu wiedzy, ale w dużej mierze w budzeniu świadomości i samoświadomości kobiet jako „mniejszości”. Jakkolwiek nauczycielska i publicystyczna działalność Romany Pachuckiej prowadzona była głównie wśród kobiet i dziewcząt (prasa adresowana do kobiet, gimnazja żeńskie), zastanawiam się, czy z bogatej biografii dr Romany Pachuckiej udałoby się wydobyć te doświadczenia, które są nie tylko przykładem zaangażowania w emancypowanie się kobiet, ale także te, które świadczą o jej wkładzie w emancypację społeczną i polityczną. W szkolnej edukacji uczestniczą przecież całe rodziny, w tym ojcowie i bracia. Na ich myśleniu i postrzeganiu świata odciskało się także to, co czynią kobiety w ich bezpośrednim i pośrednim otoczeniu. Ale to jest zadanie na inną pracę.

Jak pisze autorka rozprawy: „można wchodzić w relacje z przeszłością na kilku płaszczyznach: promując ją tj. dbając, by była wciąż obecna w dyskursie społecznych, nagradzając, czyli podchodząc do niej w sposób idealizujący, kontestując, tj. kwestionując oraz zapominając” (s. 185). Rozprawa Pauliny Dawid jest takim wejściem w relacje z przeszłością, które cechuje rzeczowe odczytanie i wykorzystanie źródeł oraz aktywne podtrzymywanie osiągnięć i materialne upamiętnianie ich. Zachowane są przy tym zasady etyczne i szanowane są prawa autorskie.

Poza opisem życia oraz społecznej i edukacyjnej działalności dr Romany Pachuckiej autorka rozprawy podjęła trud przedstawienia emancypacji poprzez edukację przybliżając doświadczenia edukacyjne i społeczne afirmujące znaczenie rzetelnej wiedzy naukowej, odważne krytyczne myślenie, kreatywność i innowacyjność edukacyjną, demokratyczny charakter działań oraz dążenia emancypacyjne kobiet. Zobrazowała szczególną biografię Osoby, której życie i działalność przypadła na znaczące dla polskiej historii etapy dziejów oraz dziejów oświaty i edukacji: od czasów zaborów poprzez entuzjazm w II Rzeczypospolitej i wdrażanie idei Nowego Wychowania, doświadczenia okrucieństw II wojny światowej po czas powojennego wdrażania nowego ustroju.

W każdym z tych kontekstów historycznych oświata i edukacja zmagala się z doświadczeniami funkcjonowania w przenikających się napięciach między jawnością i tajnością, w poczuciu opresji i pragnienia wolności, co wzbudzało gotowość i decyzje walki o wielopoziomową niezależność (symboliczną i fizyczną) narodową, społeczną i obyczajową.

Konkluzja

Przedłożona mi do recenzji rozprawa doktorska mgr Paulin Dawid napisana pod kierunkiem dr hab. Edyty Głowackiej-Sobiech prof. UAM i dr Agnieszki Kozłowskiej jest oryginalnym, dojrzałym raportem z badań własnych. Wyrażone w treści recenzji uwagi poczynione z obowiązku recenzentki nie umniejszają wartości merytorycznej i metodologicznej dysertacji. Poczynione uwagi pod adresem zawartości treściowej i redakcji rozprawy nie umniejszają jej wysokiej wartości naukowej.

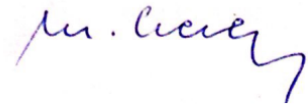
Doktoranta sporządziła wielowątkową i wielokontekstową biografię dr Romany Pachuckiej – działaczki społecznej na rzecz emancypacji przez edukację, publicystki i nauczycielki zaangażowanej w zmianę edukacji. Z dokumentów archiwalnych i korzystając z potencjału historii mówione przybliżyła, by nie rzec – odkryła dla polskiej pedagogiki doświadczenia osoby znaczącej swoimi działaniami obecność w polskiej myśli i praktyce

edukacyjnej. Postawione przed sobą zadanie poznawcze wypełniła z dużym zaangażowaniem intelektualnym i praktycznym.

W rozprawie zachowane są zasady etyczne prowadzenia badań oraz prawa autorskie do poszczególnych dokumentów.

W konkluzji stwierdzam, że treść rozprawy świadczy o tym, że mgr Paulina Dawid posiada ugruntowaną wiedzę teoretyczną w zakresie nauk społecznych ze szczególnym uwzględnieniem pedagogiki i historii edukacji. Wiedzę tę umiejętnie wykorzystała do zaprojektowania i realizacji badań. Podjęła oryginalne zadanie badawcze i przekonująco je zrealizowała. Oznacza to, że wypełniła warunki zawarte w Ustawie z dnia 20 lipca 2018 r., Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, w artykule 187. 1. oraz 4. (Dz.U. R.P. poz. 1668) i wykazała się dojrzałością do prowadzenia pracy naukowej.

Wnioskuje o dopuszczenie mgr Pauliny Dawid do dalszych etapów postępowania w procedurze o nadanie stopnia naukowego doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika.

Szczecin, 10.05.2025r.